

Johanna Kulmala

Ristiin rastiin Zátópekien jalanjäljillä

Aamu satoi lumen helmikuiseen Prahaan. Olin menossa tapaamaan Dana Zátopkováa. Matka raitiovaunulla kaupungin pohjoispuolelle ja sieltä bussilla eteenpäin kesti melkein tunnin. Mahtoiko osittain johtua uusista matalalattiaisista raitiovaunuista, jotka juuttuvat helposti lumeen ja joiden helmoihin tarttuu pakkasella jääkokkareita? Kävellessäni Danan asunnolle huomasin pienen viinitarhan kumartuneen syvään lumen painosta. Köynnösten lehdet pilkottivat tummanvihreinä puhtaan lumen alta.

Muutamia harmaita askelten jälkiä oli jäänyt jalkakäytävälle. Oli hiljaista, vain papukaija huuteli lehmuksessa. Prahassa elää villiintyneitä papukaijoja, jotka näyttävät selviävän Keski-Euroopan yllättävän kylmistä talvista. Lunta oli satanut jo ainakin viisi senttiä, minkä olisi pitänyt tehdä oloni kotoisaksi, mutta tunsin olevani väärässä paikassa, aivan kuin tuo papukaija pakkasessa. Minä, tavallinen suomalainen, olin menossa tapaamaan Helsingin olympialaisten legendaa.

Paikalle osunut venäjää puhuva nainen avasi pihaportin, jossa ei ollut summeria eikä minulla tiedossani ovikoodia. Niinpä taas kerran oli venäjän opiskelusta hyötyä, sillä itse en olisi keksinyt, miten päästä Danan rappukäytävään. Olin kuitenkin hyvilläni lukoista, joiden takana rouva Zátopková asuu. Eihän nykymaailmassa koskaan tiedä, mitä joku ”fani” saa päähänsä.

En tiennyt varmasti, olinko puhelimessa pystynyt selittämään asiaani. Jos viestini oli jäänyt hämäräksi, ei Dana antanut sen häiritä, sillä vastaanotto oli kuin vanhalle tuttavalle. Lämpimät juomat ja makeat leivonnaiset olivat jo pöydässä minua odottamassa.

Silloin oli kylmä sota

Mutta aloitetaanpa alusta. Alussa on lyhyt ja hapuileva kertomus vuodelta 1981, jolloin Eurooppa oli kylmän sodan halkaisema. Kukaan ei uskaltanut kyseenalaistaa, että ikaikaisen Euroopan itä- ja länsiosat olivat yhtäkkiä toistensa saavuttamattomissa. Voi perustellusti sanoa, että toinen maailmansota jatkui, mutta lähes verettömästi. Toisinajattelihoita kuoli kaikessa hiljaisuudessa vankiloissa ja valtioiden rajoilla.

Tarina kertoo, että kultamitalipariskunta Emil ja Dana Zátopek olisi joskus vierailut Pihlajavedellä, Keski-Suomessa. Isäni Jarmo Ruhanen oli tämän tarinan kuullut, mutta kukaan ei tuntunut tietävän, mitä Zátopekit olivat Pihlajavedellä tehneet ja miksi. Lupasin selvittää asiaa. Väitöskirjatutkimukseni vie minut säännöllisesti Prahaan, joten siinä saattaisi olla jonkinlaiset onnistumisen mahdollisuudet.

Muutamaa kuukautta aikaisemmin olin alkanut etsiä johtolankaa. Marraskuussa 2012 ajelin bussilla pimenevässä Prahan yössä. Jouduin kävelemään kappaleen matkaa ylös jäistä rinnettä, asuinalueelle, jonka talot ovat varhaista funkista. Kaupungin valot välkkyivät silmieni alla pimeydessä kuin solmuiset helminauhat. Kävelin kadun päähän, soitin viimeisen talon ovikelloa. Ovi avattiin ja minua tervehti kauniilla suomen kielellä Lieko Zachovalová, ”Prahan ääni”, joka on kertonut meille suomalaisille milloin Varsovan liiton panssareista kadulla, milloin tšekkiläisestä kulttuurista tai metalliteollisuudesta.

Kerroin Liekolle ongelmastani, ja hänellä oli heti ehdotus valmiina.

”Soitamme Dana Zátopkovälle ja kysymme!”

Tuumasta toimeen, eikä puhelu kestä kovinkaan kauan, sillä Dana muisti nimen Pihlajavesi välittömästi. Muisti jopa, mitä se tarkoittaa. Nimi oli jäänyt hänelle, sillä hänestä suomen sana ”pihlaja” on erityisen kaunis. Hän muisti myös savusaunan ja tavallisen saunan sekä letut, jotka olivat olleet todella maukkaita.

Dana ja Emil Zátopek Suomen-vierailullaan kesällä 1981. (Väinö Koskelan yksityiskokoelma)

Joskus tällaiset suusta suuhun kulkevat pikku tarinat ovat osa suurempaa kokonaisuutta, ja niin oli nytkin. Kävi ilmi, että Dana ja Emil Zátopek olivat olleet kesällä 1981 Suomessa Zetor-traktoreita markkinoivalla kiertueella. Matkaa olivat isännöineet Jaakko Filppu, Oy Motozetor Ab:n johtaja sekä Kesko Oy:n puolesta Olli Honkasaari. Tällä reissulla he olivat poikenneet myös Pihlajavedellä.

Keihäs luudanvartena

Olin tullut Danan luo kuvien kera. Kuvat oli isäni kerännyt Zetor-kauppiailta ympäri Suomea. Dana otti kuvat vastaan miellyttävänä lahjana, ei ollut niitä ennen nähnyt. Hän muisteli lämmöllä matkaa ja Jaakko Filppua, joka oli kuljettanut heitä eri paikkakunnilla. Danan kahvipöydässä istuessani mietin nykyajan olympiavoittajia, joista monet ovat mielestään

suuriakin tähtiä. Vertaan asennetta tähän 90-vuotiaaseen naiseen, joka kertoo veteraanikisoista, joihin on osallistunut näihin päiviin saakka. Vasta nyt heittokäsi on ruvennut vihoittelemaan ja sitä täytyy kuntouttaa. Kuinka moni nykyinen urheilija on 90-vuotiaana yhtä hyvässä kunnossa ja harrastaa edelleen liikuntaa? Sitä en minä ehkä ole enää todistamassa, joten voin vain arvailla.

Dana muistaa Suomesta saunomisen ohella sienestämisen. Suomalaiset eivät olleet varmoja, olivatko Danan ja Emilin poimimat sienet syötäviä, mutta he itse tiesivät mitä keräsivät ja keittelivät löytämistään sienistä herkullista keittoa. Hän muistaa myös Jaakko Filpun savustaman ankeriaan, joka oli ensin nyljetty, sitten maustettu ja laitettu takaisin nahkaansa savustuksen ajaksi.

”Minun isänikin savusti ankeriaita kauan sitten, mutta niistä ei tullut ollenkaan niin hyviä kuin Jaakon savustamista”, Dana kertoo.

Helsingin olympialaiset 1952 olivat Danan mielestä viimeiset oikeat olympialaiset, ja siksi hänestä oli mukavaa, että Emil ja hän voittivat kultaa juuri niissä. Helsingin kisat ovat tuoneet suomalaisia Zátopekien luo jo ennen minua. Joskus 1990-luvulla oli ovelle tullut mies, joka kertoi Danalle olleensa toimitsijana keihäsfinaalissa ja merkinneensä keihään laskeutumiskohdan. Dana muisti miehen, olihan tämä antanut keihään hänelle matkamuistoksi. Nyt mies oli tullut Prahaan nähdäkseen keihään vielä kerran.

Se olikin tiukka paikka Danalle. Oli näet käynyt niin, että yhteen aikaan talon luudanvarsi katkeili tavan takaa. Lopulta Emil oli sanonut ottavansa jonkun Danan keihäistä ja laittavansa siitä varren. Eipähän katkea enää. Danalle ajatus sopi, paitsi että nähtyään lopputuloksen hän tuohtui. Emil oli ottanut ensimmäisen käteen osuneen keihään, joka sattui olemaan Helsingin kultamitalikeihäs. Siitä oli tullut luudanvarsi, jona se palveli vuosikymmenet – ja palvelee vieläkin.

Hätäpäissään Dana sanoi miehelle keihään olevan urheilumuseossa. Mies oli tästä innostunut. Hän lähteekin käymään siellä. Dana oli jatkanut valkoista valhettaan sanomalla, että museo on remontissa, ja on vielä pitkän aikaa. Allapäin mies oli lähtenyt kävelemään talolta, ja Danalle tuli huono omatunto.

”Minä olin huono urheilija, koska valehtelin. En voinut uskoa, että koskaan tekisin niin”, Dana kertoi.

Emil Zátopek laskemassa kukkia Paavo Nurmen haudalle Turussa. (Kuva Kari Sinkkonen)

”Joten kävin hakemassa kellarista pullon määriläistä viiniä ja juoksin miehen perään. Toin hänet mukanani sisälle ja näytin keihään, joka oli nyt luudan vartena. Mies ensin pahoitti siitä mielensä, mutta sitten aloimme molemmat nauraa tilanteelle.”

Miehellä oli kamera mukanaan, ja hän otti kuvia Danasta ja keihäästä sekä heistä molemmista yhdessä poseeraamassa keihään kanssa. Emil ei ollut kotona, mutta sai jälkikäteen nähdä kuvat, jotka vieras lähetti, yhden jopa kehystettynä.

Olisin halunnut nähdä olympiamitalit, mutta ne oli kuulemma viety urheilumuseoon – oikeasti. Sitä paitsi kultasilaus häviäisi mitaleista kaikkien kävijöiden hypistellessä niitä. Nehän eivät ole täyttä kultaa, vaikka moni niin luulee, vaan kultasilattua hopeaa.

Hyvästelen Danan. Lunta sataa edelleen, ja olen hyvilläni siitä, että Danalle on tulossa hänen toivomansa hiihtokelit. Puristan saamaani nimikirjoitusta kämmenien välissä, jotta se varjeltuisi lumelta.

Prahan tulvista helteisiin

Kesäkuun 2013 alussa palaan Prahaan, mutta en toiveistani huolimatta onnistu tapaamaan Danaa. Minulla olisi ollut lisää kuvia Zetor-kiertueelta. Hän oli kotiseudullaan Määrissä, lasten olympialaisissa. Muistan, kuinka hän helmikuun pakkasissa sanoi aina kannustavansa määriläisiä, joita prahalaiset ja ylipäänsä böömiläiset eivät aina osaa arvostaa. Hän sanoi olevansa määriläinen ikuisesti.

Praha oli palaamassa normaaliin järjestykseen viikon kestäneiden tulvien jälkeen, jotka olivat sulkeneet melkein koko metroverkon. Minä palasin väitöstutkimukseni pariin ja kävin haastattelemassa liikuntapedagogiikan emeritusprofessoria. Hän oli yksi niistä noin 1200 tšekkiopiskelijasta, jotka saksalaiset miehittäjät lähettivät Sachsenhauseniin marraskuussa 1939. Suunnitelma oli tuhota tšekkiläinen sivistyneistö ja orjuuttaa muu väestö. Sama kohtalo olisi Saksan voittaessa ollut kaikilla muillakin slaavilaisilla kansoilla.¹ Sen sijaan 94-vuotias professori Vojmír Srdečný ja moni hänen kohtalotovereistaan teki pitkän työuran erilaisissa akateemisissa ammateissa. Srdečný työskentelee liikuntapedagogiikan ja kuntoutuksen parissa vieläkin ja juoksee vuosittain veteraanimailin.

Ja kukapa muu toimii veteraanimailin lähettäjänä kuin Dana Zátopková. Professori Srdečný kertoo minulle syöneensä Danan kanssa makaraa kyseisissä kisoissa. Näin legendan kanssa tapahtuneista pienistäkin asioista kasvaa suuria ja mainitsemisen arvoisia muistoja. Srdečný pitää itsestään selvänä, että Zátopekien pariskunta kiinnostaa myös suomalaisia ja että Helsingin olympialaisten muistoa vaalitaan.

Haastattelen professoria helteisenä päivänä, jolloin Podolín uimastadionin mittari lähestyi jo aamukahdeksalta kolmeakymmentä astetta. Kysyn, jaksako vanha herra varmasti jutella tällaisessa helteessä.

”Voisi se olla pahempikin”, professori vastaa hymy kasvoillaan.

Niinpä jatkamme ja puhumme siitä, kuinka natsimiehittäjä miltei tuhosi hänen ja kommunistinen miehittäjä Zátopekien elämän. Kaikki on kuitenkin kääntynyt parhain päin itse kunkin kohdalla.

Vihkojen arvoitus

Syyskuussa 2013 Zátópekien elämä vie minut Helsinkiin, Kansallisarkistoon. Vuonna 1981 Zátópekit olivat näet Kouvolan maatalousnäyttelyssä tavanneet Johannes Virolaisen.

”Meitä ei saa häiritä”, Virolainen oli sanonut vetäytyessään keskustelemaan Zátópekien kanssa.

Tilasin Virolaisen arkistosta kaiken varteenotettavan materiaalin siinä toivossa, että hän olisi kirjannut ylös jotain tuosta tapaamisesta. Virolainen oli tunnettu runsaista muistiinpanoistaan sekä siitä, että säästi kaiken mahdollisen. Materiaalia oli haettu minulle kymmenisen arkistolaatikkolista, ja käytin niiden parissa koko päivän.

Ei jälkeäkään Zátópekeista. 25.7.1981 pidetty puhe löytyy, ja kalenterista löytyy merkintä, että Kouvola Virolainen on lähtenyt seuraavaksi päiväksi Vehmersalmelle ja Pöljälle. Viikot ovat täynnä, kalenterin sivuilla vilisee suomalaisia paikkakuntia. Syykin ahkeraan kiertämiseen on selvä, presidentinvaalit olivat tulossa. Silti Virolaisella oli ollut aikaa myös Emilille ja Danalle.

Selailen kalenterit ja muistivihkot. Käyn läpi kolme laatikkollista valokuvia ja yhden laatikkollisen käynti- ja kiitoskortteja. Löytyy kiitoksia emänniltä ja isänniltä, yhdestä paperilapulle kirjoitetusta viestistä käy ilmi, että Virolaiselle on tuotu tuliaisiksi kilo talkkunaa. Jussia kehoitetaan pitämään pintansa kyseisen talkkunan avulla.² Mutta Zátópekit eivät ole jättäneet muistoksi kuvaansa tai käyntikorttiaan.

Miksi Virolainen jätti tekemättä muistiinpanon tästä tapaamisesta? Miksi mitään jälkeä ei löydy? Kun tutkii egodokumentteja, kuten kirjeitä ja päiväkirjoja, joutuu usein miettimään näitä kysymyksiä. Vastausvaihtoehtoja on useita. Ehkä Virolainen halusi vain rentoutua Emilin ja Danan seurassa. Vaalikiireiden takia unohtui antaa osoite, siksi ei ole tullut korttia. Jokin muisto jätettiin, mutta se on kadonnut. Vai oliko aika vielä poliittisesti niin tulenarka, että kaikki halusivat pitää tapaamisen vain keskinäisenä tietonaan? Siksikö Virolainen ei tehnyt muistiinpanoa?

Vai ovatko muistiinpanot sittenkin olemassa jossakin muualla. Virolaisella oli runsaasti vihkoja, joita hän oli täytellyt ”filispohjalta”. Ilmeisesti hän käytti aina sitä vihkoa, mikä käteen osui, sillä kaikista niistä löytyi merkintöjä eri vuosilta epäkronologisessa järjestyksessä. Yritin katsoa suuren vihkokasan kaikki merkinnät heinäkuulta 1981, mutta en löytänyt

jälkeäkään kyseisestä tapaamisesta. On mahdollista, että muistiinpanoja on, ne ovat tallessa, mutta jossakin niin epäloogisessa paikassa, etten niitä löytänyt.

Paavo Nurmen kotipihalla

Myöhäisessä elokuun illassa 2013 kävelen kotoani Turun keskustasta Portsan suuntaan, Jarrumiehenkadulle. Siellä on Paavo Nurmen kotimuseo, joka on harvakseltaan auki. Kerran olen siellä käynyt, Paavo Nurmen maratonin aikana. Muistan vain vihertäväkuvioiset tapetit ja ahtauden. Kurkistan pihalle ja kuvittelen Nurmen lähteneen täältä juoksemaan kohti Ruissaloa.

Nurmi oli Emil Zátopekin suuri esikuva. Myös harjoittelussaan Zátopek otti mallia Nurmelta, mutta toisiaan he eivät koskaan tavanneet, eivät Helsingissäkään kisojen aikana. Täällä, Nurmen kotikaupungissa, Zátopek rikkoi 10 000 metrin maailmanennätyksen 4.8.1950, yli 60 vuotta sitten. Siitä muistuttaa kyltti Urheilupuistossa. Se on graffarien sotke-ma. Ehkä se symboloi sairaalareissuun johtanutta vatsatautia, jonka Emil juoksun jälkeen sai.³

Muuttama viikko aikaisemmin olin katsonut televisiosta Moskovan vuoden 2013 MM-kisojen keihäsfinalia. Seurasin suomalaishaksikkoja, Tero Pitkämäkeä ja Antti Ruuskasta, jotka istuskelivat vaitonaisina vierekkin, heittovuoroaan odotellen. Jännitys säilyi loppuun asti tšekin Vítězslav Veselýn voittaessa Pitkämäen kymmenellä sentillä. Tiedän, että Danakin seurasi kisaa ja ajatteli ystäviään Suomessa.

Hertta Kuusisen väitetään sanoneen, että ”Tšekkoslovakian tie on Suomen tie”.

Poliittisesti se ennuste ei toteutunut, mutta ainakin urheiluhistorias-sa näiden kahden maan tiet ovat usein risteytyneet. On nähty tiukkoja kamppailuja kiekkokullasta ja keihäsmitaleista, mutta ehkä syvimmän jäl-jen kansojen yhteiseen muistiin on jättänyt Zátopekien pariskunta.

Viitteet

- 1 Kenez, Peter (2013): *The Holocaust*. Santa Cruz Universityn järjestämä verkkokurssi Coursera-oppimisympäristössä. Albright, Madeleine (2012): *Prague Winter – A Personal Story of Remembrance and War 1937–1948*. Harper Collins. New York, 60, 61.
- 2 Kiitos- ja käyntikortteja (1925–1999). SY-tunniste: 30 Johannes Virolaisen arkisto.
- 3 Lovesey, Peter (1968): *The Kings of Distance – A Study of Five Great Runners*. Eyre & Spottiswoode. London, 23–134.

Paavo Nurmen stadionilla juostujen maailmanennätysten kunniataulu Turussa.
(Kuva Turkka Kulmala)